

*Березовський А.А.,
к.ю.н., доцент, директор Інституту
національного та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА ЗЛОЧИННІСТЬ

Анотація. В статті досліджено проблеми, пов'язані з теоретичними аспектами змісту кримінально-правового впливу, визначення та класифікації засобів кримінально-правового впливу, механізму кримінально-правового впливу тощо. На основі аналізу широкого кола позицій науковців з проблеми, доводиться необхідність широкого підходу до визначення кримінально-правового впливу.

Ключові слова: кримінально-правовий вплив, засоби кримінально-правового впливу, класифікація засобів кримінально-правового впливу.

Постановка проблеми. В науковій літературі останнім часом істотної актуальності набули теоретичні аспекти проблеми кримінально-правового впливу на злочинність. Зокрема, гострі дискусії точаться навколо визначення змісту поняття, мети кримінально-правового впливу, його функціональності, визначення та класифікації засобів кримінально-правового впливу, що, на наш погляд, є закономірним результатом відходу від домінування в доктрині кримінального права і законодавстві теорії кримінальної відповідальності, гуманізації кримінального законодавства, диференціації кримінально-правових засобів впливу та, в цілому, демократизації українського суспільства.

До цього слід додати, що в чинному КК України спостерігається певна неузгодженість основних концептуальних положень: в ч. 2 ст. 1 покарання визначається єдиним заходом впливу щодо осіб, які вчинили злочини, і не згадується про інші заходи кримінально-правового впливу, наприклад, загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування тощо.

Таким чином, в сучасних умовах назріла необхідність здійснення аналізу існуючих теоретичних уявлень щодо проблеми кримінально-правовий впливу на злочинність.

Аналіз останніх досліджень. До аналізу окремих аспектів зазначеної проблеми в науковій літературі звертались: В.М. Бурлаков, В.О. Туляков, А.І. Чучаєв, В.К. Дуюнов, А.С. Пунігов, С.Г. Келіна, О.В. Козаченко, В.О. Меркулова, І.І. Митрофанов, А.П. Фірсова та інші вчені.

Однак дискусія залишається відкритою, а проблема потребує подальшої теоретичної розробки.

Отже, **метою** даної статті є здійснення аналізу існуючих теоретичних поглядів на певні проблеми, пов'язані з кримінально-правовим впливом.

Виклад основних положень. Вивчення попередніх наукових здобутків щодо такого аспекту проблеми як сутність кримінально-правових заходів впливу дозволяє згрупувати їх у два основних підходи:

1) вузький, згідно якого до заходів кримінально-правового впливу відносять заходи, передбачені нормами кримінального права;

2) широкий, згідно якого кримінально-правовий вплив здійснюється не лише за допомогою кримінально-правових норм та їх реалізації, але і правосвідомості та правової культури.

У межах першого підходу під заходами кримінально-правового впливу розуміють засновану на законі діяльність правоохоронних органів, спрямовану на припинення і попередження злочинів, а так само на реалізацію відповідальності осіб, які їх вчинили [1, с. 34]. До цього визначення слід додати, що «вся система кримінально-правового впливу існує для утримання громадян від вчинення злочинів» [2, с. 59]. Таким чином, реалізація кримінально-правових заходів впливу, виступаючи єдиним механізмом, переслідує цілісну, але водночас бінарну мету: з боку компетентних суб'єктів здійснюється попередження злочинності; з боку громадян-потенційних правопорушників – утримання від протиправних дій.

У контексті «зв'язаності» із нормами кримінального закону заходи кримінально-правового впливу безспірно наділені такою ознакою, як нормативна визначеність. Саме ця ознака дозволяє відмежовувати їх від інших заходів, передбачених, наприклад, цивільним або адміністративним законодавством. Утім, на думку А.І. Чучаєва та А.П. Фірсової, нормативну визначеність не слід відносити до сутнісних ознак кримінально-правових заходів впливу. Вона в даному випадку є вторинною [3, с. 1330-1346].

Виходячи з того, що історично першою формою соціального впливу на злочинність було

покарання, у деяких дослідженнях можна зустріти твердження про те, що покарання є уособленням кримінально-правового впливу. Але фактично кримінологічним постулатом стало твердження, що мета кримінально-правового впливу — виправлення — не може бути досягнута лише за допомогою покарання. Для усунення цього недоліку розглядаються поряд із заходами покарання інші заходи впливу в межах кримінально-правової матерії. Власне така ідея не нова для теорії та практики кримінальної юстиції — подібні заходи можна знайти в історії кримінального законодавства та у сфері правозастосування деяких зарубіжних країн.

Наприклад, сама назва «Уложення про покарання кримінальні та виправні» свідчить про змістовне навантаження окрім безпосередньо каральних заходів, також і виправлене. У Кримінальних кодексах 1922 року та 1926 року термін «покарання» був змінений поняттям «заходи соціального захисту», у тому числі «медико-педагогічного характеру».

Сучасні надбання теорії та практики кримінальної юстиції дозволяють оперувати значно більшим масивом кримінально-правових заходів.

Положення про те, що покарання є не єдиним заходом кримінально-правового впливу знайшла своє легальне (нормативне) відображення. У ст. 2 КК РФ визначено, що за вчинення злочинів повинні встановлюватися покарання, а також інші заходи кримінально-правового характеру [4]. С.Г. Келіна пише, «...іншими заходами кримінально-правового характеру є примусові заходи, які пов'язані з певними правообмеженнями та застосовуються на підставі закону до осіб, визнаних винними у вчиненні злочину...» [5, с.57].

Більш розгорнуте визначення дається А.С. Пуніговим. Під іншими заходами кримінально-правового характеру він розуміє встановлені кримінальним законом заходи державного примусу, які застосовуються до осіб, що вчинили злочин, з метою відновлення порушених злочином суспільних відносин та попередження вчинення нових злочинів, а також до неосудних осіб, які вчинили суспільно-небезпечне діяння, з метою покращення їх психічного стану та попередження вчинення ними нових діянь, передбачених статтями Особливої частини КК РФ [6]. Перевагою визначення є те, що воно з певною долею умовності, але диференціює цільову спрямованість застосування заходів до різних категорій суб'єктів, тим не менш, на наш погляд, не вичерпує функціональних можливостей засобів кримінального права.

Щодо характеристики інших кримінально-правових заходів, в літературі висловлюється також думка про те, що вони «не відносяться за своїм змістом до кримінальної відповідальності. У разі

вчинення діяння особою, яка визнається суб'єктом злочину, інші кримінально-правові заходи можуть застосовуватись як альтернатива кримінальній відповідальності» [7, с. 28-40].

Раніше вже були здійснені спроби надати класифікацію кримінально-правових заходів на основі чинного в Україні кримінального законодавства та за допомогою нормативно прийнятої термінології. В якості критеріїв розглядалися: призначалося чи не призначалося покарання; виконувалося покарання чи реально не виконувалося; звільнення від покарання є безумовним чи остаточністю звільнення від покарання пов'язується із відповідною, визначеною законом поведінкою особи, покладанням на неї певних обов'язків, а отже є умовним звільненням; звільнення від покарання є імперативним (обов'язковим) чи дискреційним (віддано на розсуд суб'єкта) засобом вирішення питання про звільнення від покарання для суду тощо [7, с. 29]. А.Ф. Зелінський вважав кримінальну відповідальність та покарання самостійним стратегічним напрямком боротьби зі злочинністю та не включав її у структуру спеціально кримінологічного попередження. Але, разом з тим, визнавав, що суспільна небезпечність деяких діянь визначається передусім їх криміногенними властивостями, наприклад, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, незаконне виготовлення, придбання, збут вогнепальної зброї тощо. Звідси впливає, що застосування відповідних статей Особливої частини КК набуває явно профілактичного значення [8, с. 133-134].

На основі вказаних вище критеріїв В.О. Меркулова та Д.С. Смоков пропонують усі заходи кримінально-правового впливу «класифікувати на трьох рівнях». Перший рівень передбачає визначення заходів впливу, які охоплюються (усі форми кримінальної відповідальності) та не охоплюються (примусові заходи виховного та медичного характеру) кримінальною відповідальністю. Другий рівень передбачає класифікацію засобів кримінально-правового впливу, які охоплюються поняттям кримінальної відповідальності — звільнення від покарання; звільнення від відбування покарання; звільнення від відбування покарання із випробуванням; призначення та реальне відбування покарання. Третій рівень класифікації стосується тих форм кримінальної відповідальності, які не пов'язані із реальним виконанням покарання [7, с. 30]. При усій слушності даної класифікації все ж таки варто визнати відсутність єдиного критерію такого розподілу (хіба що повна відповідність чинному законодавству). Крім того, не вбачається сенс у видаленні «рівнів» заходів, адже йде просто конкретизація, деталізація класифікації, не враховані деякі заходи, які також

можна вважати кримінально-правовими, наприклад, заміна покарання на більш м'яке (не можна не визнати, що такий захід буде з одного боку залежати, з іншого, мати вплив на потенційну злочинну поведінку або утримання від неї), і головне, як уявляється, вона не відображає цільове, функціональне призначення застосування тих чи інших заходів.

Спроба систематизації кримінально-правових заходів впливу була зроблена В.К. Дуюновим. Зокрема, він вказує, що кримінально-правовий вплив може здійснюватися в наступних формах, що визначаються особливостями змісту такого впливу на різних стадіях його механізму:

1. Прийняття та вступ у законну силу кримінально-правових норм (системи таких норм), що містять негативну оцінку (засудження) суспільно небезпечних діянь певних видів, які забороняють відповідні форми поведінки і загрозою застосування покарання здійснюють попереджувальний вплив на «нестійких» громадян. Також моральне, соціально-політичне та умовне юридичне засудження (осуд) вчиненого злочину, коли останній вчинено, але ще не виявлено, або подія злочину встановлена, але не викритий винний у його вчиненні, яке служить підставою для виникнення і розвитку відповідних кримінально-правових та кримінально-процесуальних відносин.

2. Звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин, з nereабілітуючих підстав, передбачених кримінальним законом, здійснюване постановою слідчого, органу дізнання, прокурора, судді (ухвалою суду) і є виразом негативної оцінки вчиненого злочину і осуду особи, яка його вчинила. У таких випадках особа звільняється від кримінальної відповідальності правозастосовним актом до суду або в судовій стадії до винесення вироку, стосовно нього не вноситься обвинувальний вирок, не призначається покарання, не настає судимість.

3. Притягнення винного до кримінальної відповідальності — його засудження обвинувальним вирок суду, поєднане: а) із звільненням його від призначення кримінального покарання; б) з призначенням покарання, але без його реального виконання; в) з призначенням покарання, його частковим реальним виконанням, але наступним звільненням від його подальшого виконання; г) із застосуванням відносно особи, яка вчинила злочин у неповнолітньому віці, примусових заходів виховного впливу або поміщення його у спеціальну виховну або лікувально-виховну установу для неповнолітніх; д) з призначенням і реальним виконанням кримінального покарання.

4. Специфічною формою кримінально-правового впливу на особу, яка засуджена обвинувальним

вироком суду за вчинення злочину, є надання такій особі особливого правового статусу — судимості протягом строку відбування покарання і більш того — терміну, вказаного в законі [9].

І. Звечаровський пропонує до числа заходів кримінально-правового характеру відносити тільки ті з мір, передбачених кримінальним законом, які самі собою є кримінально-правовими. Іншими словами, це ті заходи, застосування яких тягне за собою зміну кримінально-правового статусу особистості [10, с.20]. З огляду на викладене, із заходів кримінально-правового характеру він виключає примусові заходи медичного та виховного характеру. Науковець вважає, що для визначення заходів кримінально-правового характеру важливою є відповідь на запитання про те, що є підставою для їх застосування. Слід мати на увазі, що зміна правового статусу суб'єкта може бути наслідком не тільки злочинної, але і будь-якої поведінки, зокрема правомірної, яка має кримінально-правове значення. Проявом правомірної поведінки, наприклад, є добровільна відмова від доведення злочину до кінця, дійове каяття. З урахуванням викладеного, заходами кримінально-правового характеру визначаються заходи, передбачені кримінальним законом, які застосовуються до особи, яка вчинила злочин, та тягнуть зміну його кримінально-правового статусу безвідносно до юридичної природи посткримінальної поведінки [10, с.21]. До системи заходів кримінально-правового характеру належать: 1) підсистема видів звільнення від кримінальної відповідальності; 2) підсистема видів покарань (пом'якшення або посилення покарання, призначення більш м'якого покарання, умовне засудження, відстрочка відбування покарання вагітним жінкам та жінкам, які мають малолітніх дітей); 3) підсистема видів звільнення від покарання; 4) підсистема видів звільнення від відбування покарання; 5) підсистема видів заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, більш суворим, погашення та зняття судимості.

В.О. Туляков зазначає, що поруч із покаранням в діючому законодавстві де факто існують чотири групи заходів: безпеки, соціального захисту, компенсації, кримінально-правового заохочення. Заходи безпеки (спеціальна конфіскація, знищення майна, примусове лікування обмежено осудних, примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до неповнолітніх), заходи соціального захисту (примусові заходи медичного характеру, що застосовуються до неосудних осіб, примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до малолітніх), заходи компенсації та реституції (потерпілим, в особливих випадках — третім особам та державі), засоби кримінально-правового заохочення застосовуються як підстави та форми

реалізації окремих видів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, та як підстави пом'якшення покарання [11, с. 140].

Слід звернути увагу та підкреслити, що чинне кримінальне законодавство таку градацію ігнорує. Структура та зміст Кримінального кодексу України 2001 року свідчить про те, що вказані заходи розкидані по різних розділах та частинам КК. Видається, що саме це зумовлює плутанину із розмежуванням порядку, підстав та меж притягнення/непритягнення до кримінальної відповідальності, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування тощо.

Як ми вже зазначали, поряд із вузьким підходом до розуміння заходів кримінально-правового впливу, що втілює у собі конкретні предметно-сутнісні заходи, передбачені нормами кримінального права, існує більш широкий підхід. У межах цього підходу результат кримінально-правового впливу оцінюється не лише з позиції реалізації певних норм кримінального закону, але й дії інших «механізмів», пов'язаних із сферою кримінального права.

Так, С.А. Комаров розглядає правовий вплив як результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини як власне правових засобів (зокрема, норм права), так і більш «об'ємних» правових явищ (зокрема, правосвідомості) [12, с. 380]. У зв'язку з цим, варто брати до уваги та зазначати велику роль, яку відіграють у механізмі кримінально-правового впливу кримінально-правові норми, правовідносини, правозастосовчі акти та правова культура.

Висновки. Отже, як випливає із всього вищевикладеного, палітра наукових поглядів на теоретичні аспекти проблеми кримінально-правового впливу на злочинність є досить широкою. Ми є прибічниками досить широкого розуміння цієї категорії, тому **напрями подальших розробок** вбачаємо в дослідженні ролі кримінально-правових норм та правовідносин в механізмі кримінально-правового впливу.

Література:

1. Гришанин П.Ф. Современные проблемы уголовной политики и уголовно-правовой практики. — М., 1994. — С. 34-36.
2. Марцев А.И. Дialeктика и вопросы теории уголовного права.— Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1990. — 128 с.
3. Чуцаев А.И., Фирсова А.П. Уголовно-правовое воздействие: сущность и характеристика // Lex Russia (Научные труды МГЮА). — 2008. — №6. — С. 1330-1346.
4. УК РФ // Официальный сайт органов государственной власти РФ / <http://95.173.147.131/?searchres>
5. Келина С.Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера // Государство и право. — 2007. — №6. — С. 57-59.

6. Козаченко О. Сучасна кримінальна політика української держави: новації та традиції // Сучасні тенденції розвитку держави та права України: Збірник наукових праць. — 2007-2008. — Вип. 2. — С. 28-40.

7. Меркулова В.О., Смоков Д.С. Удосконалення системи кримінально-правового реагування держави на злочини: тенденції реформування // Південноукраїнський правничий часопис. — 2006. — №2. — С. 27-31.

8. Зелинский А.Ф. Криминология. Учебное пособие. — Х.: Рубикон, 2000. — 240 с.

9. Дуюнов В.К. Уголовно-правовое воздействие: теория и практика / В.К. Дуюнов. — М., 2003. — 546 с.

10. Звечаровский И. Понятие мер уголовно-правового характера // Законность. — 2007. — №1. — С. 19-21.

11. Туляков В. Шляхи гармонізації кримінального законодавства // Актуальні проблеми європейської інтеграції: зб. Статей з питань європейської інтеграції та права / за ред. Д.В. Ягунова. — Вип. 5. — Одеса: Фенікс, 2009. — С. 135-140.

12. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Учебник. 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрайт, 1998. — 416 с.

Березовский А.А. Методологические предусловия исследования проблемы уголовно-правового влияния на преступность

Аннотация. В статье исследуются проблемы, связанные с теоретическими аспектами содержания уголовно-правового воздействия, определения и классификации средств уголовно-правового воздействия, механизма уголовно-правового воздействия и т.д. На основании анализа широкого круга мнений ученых по проблеме, доказывається необходимость широкого подхода к определению уголовно-правового воздействия.

Ключевые слова: уголовно-правовое воздействие, средства уголовно-правового воздействия, классификация средств уголовно-правового воздействия.

Berezovsky A.A. Methodological preconditions of research by problems of criminal-legal influence on crime

Summary. The article is devoted to the problems associated with the theoretical aspects of the content of the code of criminal-legal influence, definitions and classification of criminal-legal influence, the mechanism of criminal-legal influence, etc. On the basis of the analysis of a wide range of scientific opinions on the problem, it is proved the need for a broad approach to the definition of criminal-legal influence.

Key words: criminal-legal influence, means of criminal-legal influence, classification of criminal-legal influence.